

FRANCIA LELKIISMERETVIZSGÁLAT

AMÚLT SZÁZAD nagy francia költői mondták kedves elfogultsággal: Franciaország gondolkozik a világerért! Persze ez a tétel romantikus túlzás, de annyi igaz, hogy a világ minden nemzete érzi, hogy van valami köze Franciaországhoz s nálunk is, az 1940-i vereség után sem szűnt meg közönség és sajtó érdeklődni az iránt, mi történik Párizsban, mint él a francia utca, sajtó, kormány, nép a rája zúduló katasztrófa árjában, a megszállás nyomorúságában. Kíváncsian várjuk a híreket, hogy szellemi életünk eleven kovásza, a francia szellem mint erjed a mai rendkívüli viszonyok között; nem tudunk hinni abban, hogy a francia élet egyszersmindenkorra kihűlt, hogy az Európát ezer éven át megtermékenyítő francia szellem forrása egyszerre elapadt volna.

Nem is apadt el. Az összeomlás utáni első kábulat elmúltával, mint fergeteg után ázott madarak az erdőn, a francia írók újra megszólaltak; igaz, halkabb hangon, szerényebb kiállításban mint azelőtt s a megrendszabályozott napi és heti sajtóban megindult az eszmék csatája, ami nélkül a francia nem francia. Furcsa lenne bizony, ha ez a magát mindig, mindenkor és minden körülmények között kifejezni igyekvő és tudó fajta, mely a középkori nagy skolasztikusok óta mind a mai napig megőrizte dialektikus készségét, éppen legnagyobb történelmi válsága idején maradt volna néma.

A Parlament feloszlatta önmagát s így csak a manifesztumokban, miniszteri nyilatkozatokban, sajtóban folyhatott a vereség okainak vizsgálata — a felelős államférfiak letartóztatása és perbefogása is ezért indult meg, s Rióban nem a háború megindításának okait kutatták, hanem a vereség felelősségét firtatták, miért is a pert hirtelen félbe kellett szakítani.

Minket most ennek az egész lelkiismeretvizsgálatnak és felelősségrevonásnak nem a politikai, hanem a szellemi oldala érdekel. Mert vádlottak padjára került nemcsak Paul Raynaud, Léon Blum és Gamelin tábornok, hanem André Gide, Marcel Proust és az egész nagy francia forradalom ideológiája is, persze csak a sajtóban, a nagyközönség előtt. Erről a vitáról szeretnék itt valamennyire egységes képet nyújtani, mert úgy gondolom, mi magyarok is tanulhatunk belőle.

Persze az ilyen beszámoló igen hiányos képet nyújt arról, mint gondolkozik ma a francia szellemi világ az eseményekről. Elsősorban azért, mert ma Magyarországon a francia könyv és újság újra ritka portéka — ha nem is olyan ritka, mint az első világháború alatt—s így például a „Figaro littéraire“ bátor heti kritikáiról csak hallomásból tudok. Meg aztán nyilván vagy, hogy a vita sok tekintetben egyoldalú, mert az egyik fél csak halkan védekezik, avagy nem tud, esetleg nem akar védekezni; a nagyobb írók közül többen Amerikában vannak, mások hallgatnak (pl. Duhamel, kinek utolsó könyve megjelenése előtt indexre került).

Nemzeti lelkiismeretvizsgálatot emlegettünk. Tegyük hozzá, hogy az ilyesmi a nagy történelmi válságok velejárója. Régebben Szent Ágoston szellemében az Isten büntetésén elmélkedtek az emberek, ha valami országos csapás érte őket s míg a külföldiek úgy látták, hogy Mohács jórészt a magyarok egyenletlenségének és önzésének volt következménye, idehaza a magyarok egy századon át vádolták egymást és önmagukat bűnökkel és bálványimádással. De ugyanígy vádolta a költő Károly orléansi herceg hazáját, amikor az azincourt-i vereség után angol fogságba esve, elmélkedett Franciaország hajdani dicsőségéről.

Ma közelebbi okokat keresnek az emberek és Istent kihagyják a fejtegetésből, vagy, ha hívő lelkek a kritikusok, akkor is csak a hitetlenség politikai következményeit emlegetik: a Providencia kevésbé divatos történelmi elv. De

Istennel bajos is vitatkozni, hozzá csak imádkozni lehet, mert hisz ott van ő minden gondnak alján és a történelemnek ma is megvan a maga isteni logikája.

Olyan nagyarányú tudományos történeti számadás, amelyet Taine írt a hetvenes háború katasztrófája után, vagy egy olyan mesteri penitenciatartás, amelyet Szekfü Gyulának köszönhet a trianoni magyarság, még halvány körvonalaiiban sem mutatkozik a francia horizonton. Az is igaz, hogy az ilyen nagy szintézishez hiányzik a lehiggadtság állapota: hiszen Franciaország politikai jövője a legcsekélyebb mértékben sincs tisztázva.

A nemzeti katasztrófa okaira a legvilágosabban és legmeggyőződésesebben a konzervatív és reakciós érzelmű írók és kritikusok mutattak rá: tetemre híván az előző évtizedek, sőt évszázadok eretnekségeit, bűneit, mulasztásait.

Ha mármost a kezünk között levő tanúságokat elemezzük, azt látjuk, hogy régi ismerősökkel találkozunk. Tulajdonképpen mindaz, amit a vereség után vádként hallottunk, a régi ideológiák alkalmi triumfusa. Olyan írók, irányok kerekednek felül s öltik magukra az ügyészi köntöst, melyek eddig a francia politikai életből kiszorulva, inkább irodalmi presztízszük révén élvezték a szellemi elit megbecsülését. Részben az Action Française royalista-pozitívista írói hallatják hangjukat, részben katolikus kritikusok és egyéb konzervatívok, kik a parlamenti élettől mindenkor távol állottak s kiknek nemzetkritikája a francia szellemi élet egészét felölelték, olyan rendszer-változást követelve, mely a Harmadik Köztársaság és a laikus oktatás alapelveivel állott ellentétben.

Így kerültek terítékre a francia forradalom nagy elvei: „les grands principes de la Révolution Française“, mindazokkal az írókkal együtt, kik előkészítésében, tudva, nem tudva, részt vettek, elsősorban a „Contrat social“ Rousseauja.

A két nagy eretnekség Vallery-Radot szerint (Sources d'une doctrine nationale) Rousseau két tétele: „Az ember szabadnak született és mindenütt bilincsekben van“ és a másik: „Az ember jónak születik, csak a társadalom rontja meg.“ „Nincs ősi „természeti állapot“, melyről Rousseau ábrándozott és mégis mindezekből az a priori tételekből született meg a francia forradalom, mely a francia nemzetet tönkretette, múltjától elszakította és megteremtette a legkeményebb, a legszörnyűbb, a legtűrhetetlenebb egyeduralkodót, a népuralmat (le monarque peuple). Majd Augustin Cochin okoskodását követve, megállapítja Vallery-Radot, hogy a történeti gyökereitől elszakadt Franciaország filozófus, politikus és forradalmi állammá alakult s az embert a társadalom igájába hajtotta. Mi lett ennek az új ideológiai államnak az eszménye, milyen homunculus termelődött ki belőle?

„Megalkotja azt az emberfaját, mely neki szükséges ... A személytelen, az önmagában való ember, melyről az 1789-i ideológusok ábrándoztak, a világra jött s szemünk előtt szaporodik. Nemsokára nem is lesz más; az a színtelen hivatalnok (rond-de-cuir), akinek csak éppen annyi műveltsége van, hogy „filozófus“ (vagyis szabadgondolkodó) legyen, éppen eléggé tevékeny ahhoz, hogy intrikus legyen, aki mindenre jó, mert mindenütt lehet a jelszónak engedelmeskedni, aki felveszi a fizetést és semmit sem csinál, a hivatalos kormány funkcionáriusa vagy jobbik esetben a félhivatalos kormányának vagy annak a titkos adminisztrációnak szolgálója, melynek talán még több ügynöke van és több papirost firkál tele, mint a másik.“

Ez a „homunculus“ joggal kérdezheti, miért nem vállalja őt Rousseau, miért ne volna ő a reszpublika eszményi polgára, hiszen minden kellék megvan benne: „a társadalmi szerződés csak egy dolgot kíván a szerződtől: azt, hogy ne legyen sem nevelésük, sem családjuk, sem állásuknál fogva semmiféle külön érzületük, külön kötelékük. Márpedig a mi emberünk ennek a kívánalomnak pontról pontra megfelel: nem hisz se Istenben, se ördögben, nincs családja (t. i. múltja), nincs köteléke sem a múltban, sem a jövőben — tökéletesen szabad szellem, aki mindenre fűtül, kivéve azt a társaságot, melynek mindent köszönhet“. Büszkeség-

séget, méltóságot, értelmet, függetlenséget milyen címen követelnek tőle? Erről szó sincs a társadalmi szerződésben...

Értjük, hogy a harcias katolikus író kikre céloz, mikor Augustin Cochin gyilkos szatírját idézi. Vallery-Radot heves és nem mindig önálló tollát állandóan a kemény logikájú Joseph de Maistre, Gobineau, Charles Maurras és Augustin Cocmn tintájába mártja, belőlük vonja ki az új nemzettan, „doctrine nationale“ alapelemeit Pétain marsall üzeneteire támaszkodva. A kortársak közül a hadifogságba esett igenció nevű fiatal költő, Patrice de la Tour du Pin szellemi tekintélye.

Nem új hangok ezek: Charles Maurras és köre, Ernest Seilliére, Pierre Lasserre, Leon Daudet már régóta megvívták harcukat Rousseau, a forradalom és az ostobának mondott, romantikus XXX. század ellen. A romantika már régen terítékre került, mint a régi francia rend megbontó) a, a józan ész uralmának megdöntője s így mindazok, akik a francia forradalomtól számítják a nemzet történetének nagy hiátusát, elszakadását régi történelmi tradícióitól, érthető okokból látnak az egész múlt században egyetlen nagy nemzeti szkizmát, melynek keserves következményeit a jelen században szenvedni el a francia nemzet, mert hiszen a franciát elszakították természetes gyökereitől.

De ez még csak a politikai irodalom pöre. Mások azonban felvetették és pedig nem csekély élességgel, a tiszta irodalom felelősségének kérdését, s ez talán az egész számonkérési vitatkozásnak a legérdekesebb fejezete.

A támadások középpontjában nem éppen a ponyvaregény áll, hanem az olvasók elitje szerint legtehetségesebbeknek tartott írók, a nemzetközi márkák: ezek között is első helyen André Gide. Ha az irodalom felelősségéről van szó, elsősorban rá gondolnak a támadók, ő a démon, a francia ifjúság megrontója, a közszellem destruálója.

Az bizonyos, hogy az ördög még olyan elegáns formában nem mondta el antikrisztusi beszédeit, mint André Gide, ki magát az utolsó francia klasszikusnak tartja.

Érdekes, hogy ez a ma már öregnek mondható ember — 73 éves elmúlt — szinte itt ragadt csökevény a régi háború előtti Franciaország szellemi világából (mikor én diák voltam, tartott róla előadásokat francia tanárom a pesti egyetemen, akkor volt virágjában) és még ma is úgy hadakoznak ellene, mintha a francia szellem egyik legelevenebben ható tényezője lenne. Anatole France öregségében már túlélte korát, elvesztette hatóerejét, Gide még ma is a támadások keresztútjében áll, mert érzik, hogy tanítása, példája még ma is marja az ifjú elméket, magával ragadja a kifinomult szellemi táplálékra éhes ifjúságot, mely szereti a szélsőséges, konvenciókkal dacoló életformákat.

Gide tanítása a „gratuité“, amit megközelítőleg érdektelenséggel lehetne fordítani. Paródikus alakban szimbolizálja ezt a „gratuité“-t a „Caves du Vatican“ utazó újságírója, ki a szemben ülő útítársát kitaszítja a vasúti kocsi oldalajtáján, anélkül, hogy bármi érdeke volna ebben az ötlet-szerűen kiesztelt gyilkosságban. De ami itt tréfa, az Gide könyvekben elmondott életének minden fázisában megtörténik: végigkísérletezi az életet a szodomizmustól a bolsevizmusig, a heroizmustól a szadizmusig anélkül, hogy bárhol szilárdan megállana, mert csak a kaland mámoráig jut el. Az élet számtalan lehetőségeit kipróbálva, prédikálja az őszinteséget, amin a belső ösztönélet szabadságának kiélését érti, de ez az őszinteség sohasem megy az élvező egyéniség és az ellenőrző értelem rovására. Béte noire-ja természetesen a morális, éspedig elsősorban a keresztény morális, melyet a kálvinista Gide fiatalkorában utált meg rideg családi környezetében.

Ebben az értelemben tehát Gide csakugyan maga a démon, mert akármennyire prédikálja az érdektelenséget, minden kísérletéből érezzük, hogy a keresztény morált akarja harcra kihívni és önmagában leküzdeni újabb meg újabb felfedező kalandjai során. Tehát nem közömbös a morállal szemben, mint a tiszta művészetet hirdető költők és írók, hanem tudatosan

rombolja, mint az egyéniség legnagyobb megkötőjét. Mindezt azonban oly finom, absztrakt, sejtető módon, hogy a prédikációt csak a beavatott érzi ki belőle. S éppen itt látják a veszélyt az artisztikum iránt mindig fogékony francia ifjúság számára.

Gide már régebben kapott egy hozzá méltó kritikust a katolikus Henri Massis személyében, aki akkorában nagy szenzációt keltő tanulmányokban szedte széjjel a 900-as évek nagy bálványait, köztük André Gide-et is. A mostani penitenciát hirdető könyvek között is a legszellemesebb és a legsúlyosabb kétségtelenül a Massisé, a „Les idées restent“ című, hol szinte centrális helyet foglal el Gide felelősségrevonása, egy remek elemzés keretében.

Bármily gratuit-nek vagyis érdektelennek képzeli is magát, — írja Massis—egyetlen író sem bújhat ki a világ szolgálatá alól, mert azt éppen a szellem élete követeli meg. A nagy zseni, akarva nem akarva, valamilyen álláspontot képvisel, hirdet, terjeszt a filozófia, az életbölcseiség, a morál, a vallás kérdéseiben.

Massis jól ismeri fel, hogy Gide tulajdonképpen az ú. n. dilettantizmus legnagyobb profétája. A francia írók különösen Stendhal óta hódolnak a dilettantizmus életfelfogásának: az életet csak afféle kísérleti területnek tekintik, amibe időnként bele-belekóstolnak, különféle érdekes formáit kiélik, de aztán tovább röppennek, mint a méh, mikor már kiszívta a virágból a milligrammnyi mézet. Renan tanári székéből hirdette a dilettantizmust, szkeptikus, mindent megértő, mindent megmagyarázó történetfilozófiájában (innen vannak a támadások ma a történelem ellen a pozitív hitet követelő írásokban). Gide a legnagyobb tökélyre vitte ezt az életfelfogását, a legjobban mélyítette el, levonva belőle a legmesszebbmenő következményeket a morál terén, az immoralitástól eljutva az amoralitásig.

Massis joggal hangsúlyozza, hogy a kultúra nem mulatság, hanem az emberi életet egységre tanító rendezőelv, mely mélységben hatva, cselekvésre készíti elő az értelmet. Ez a humanizmus igazi értelme. Kétségbe vonja, hogy a dilettáns képes lenne arra, hogy kilépjen Önmagából és a magától eltérő egzisztenciát tudjon elképzelni. A radikális szubjektivizmus, az én őszintesége hamis jelszavak, melyek mögött egészen más dolgok rejlenek. Valójában a Gide-féle dilettáns befelé fordulva azt kultiválja önmagában, ami homályos, összefüggéstelen és zavaros, ami tehát elvezet a reális, létező dolgoktól.

Gide immoralitása nem az Oscar Wilde, Rimbaud vagy Baudelaire immoralitása, mely az ő egyéni botrányig volt, s nem tanítás. Gide az ember személyét, egységét, organizmusát támadja meg, engedve annak a perverz hajlamnak, hogy felborítsa a természet törvényeit. Ember, civilizáció, erkölcs, metafizika, minden kockán forog az ő doktrínájában.

Azon ürügy alatt, hogy az embert festjük, vájjon a tisztátalannak és becstelennek kelí-e kifejezést adni? Massis jól tudja, hogy minden remekművel kapcsolatban felmerül ez a kérdés, mert az irodalomnak nem lehet feladata a konvenciók, a megszokott formák és tartalmak őrzése.

De az igazi művésznek a jó lelkiismeret a vezére. A művész szabad az ábrázolásban, mert ha jól csinálja munkáját, nem hazudik, olyankor csak a valóságot adja: a valóság pedig nem erkölcstelen, mert a valóság a teljes isteni mű.

A mai írók, a romantika gyermekei, elválasztották az írókat a közönségtől és szakítást idéztek elő a művész és a művészet között. Túlemancipálták magukat. Gide és Proust pedig átsúszttatták a művészetet a „sincérité individuelle.. (egyéni őszinteség) fogalmára. Az író ezek után már csak arra törekszik, hogy zavaros elmeállapotokat fedezzen fel, az olvasót valami komor belső világba vezesse be. Tanítványai pedig hanyatt-homlok vetik magukat a mester után a sötét káoszba és elvesztik tájékozódó képességüket. Zárt világ ez, titkos, mint a rejtett beteges szenvedélyké. Így aztán már nem azért írnak, hogy szórakoztassanak, hanem hogy önmagukon kísérletezzenek.

Ezek az elcsüggesztő, sajnálatos mintaképek a lelki anomáliák, idegbajok, elferdült ösztönök világába vezetnek, s itt eszünkbe jut, hogy Gide sohasem titkolta beteges hajlamait. Proust pedig külön kötetet írt Szodoma és Gomorra bűneiről, sőt az ő Szodomáján és Gomorráján kívül még egy külön város titkaiba is bevezet, ahol Marquis de Sade gyönyöreit praktizálják arisztokraták és szabadságos katonák. Soha ennyi cinizmus-sal, ennyi részvétlenséggel, sőt, ennyi szimpátiával, ennyi művészettel ezt a démoni alvilágot még nem tárták olvasók elé. A hiteles művész pedig azt keresi, ami az embereket hasonlókká teszi, nem pedig azt, ami aberratio, teszi hozzá Massis, hitet téve ezzel a romantikaellenes klasszikus, tárgyas irodalom mellett. A klasszikus kort nem érdekelték a serdlőkor zavarai mint a mait, mert őt a szabad, felelős ember foglalkoztatta; ez pedig csak a férfikorban alakul ki. A klasszikus irodalomban ismeretlen a gyermek alakja.

Gide taktikája, hogy felzavarja a lelket s aztán otthagyja, mihelyt a lélek a megoldást szomjazza. Minden állítás, tétel felháborítja, zsenírozza. Kisiklik a kérdező elől. Mindig meglesi azt a pillanatot, mikor az emberben fellép a két ellentétes követelés, az Isten és a Sátán szava, s azzal tovasuhan, mert őt semmi más nem érdekli, mint egyesegyedül önmaga. Klasszikus tisztaságú stílusa csak takaró: lemond az egyéni formáról, csakhogy megmentse az anyag egyéni jellegét, bemutathassa belső szörnyetegeit.

Gide legnagyobb bűne, hogy az ember fogalmát teszi kérdéssé.

A keresztény eszmény: egyensúlyban tartani az embert. A kereszténység is ismeri az aljas indulatokat, de azért vájkál bennük (Mauriac), hogy megmentse az emberi lelket. Gide felidézi a szörnyeteget s otthagyja az embert a fertőben.

És még nagyobb, külön francia eretneksége Gide-nek, hogy a kristálytiszta francia nyelvet használja fel arra, hogy szétrombolja az élet, az értelem, a szentség fogalmát, a bűnökből csinál magának törvényt és aszerint él. Igen, Gide, a dilettáns, mindent megél, csak a jóságot nem, mert olyan elméletbe nem merészkedik bele, mely erejét csökkentené. Pascallal szólva, túlalacsonyra céloz.

Így a katolikus kritikus szemében súlyos André Gide számlája, mert ő, mint a legnagyobb tekintélyű és kétségtelenül nagytehetségű francia író, példájával kátyúba vezette a francia szellem elitjét, letéritette Isten útjáról.

Míg a finom, borotvaéles eszű Henri Massis csak általános felelősségről beszél, mikor lesújtó kritikáját írja az amoralitás veteránjáról, a derék Henri Bordeaux a „Les murs sont bons“ jelképes című könyvében kissé laposan, de nyíltan kimondja, hogy a francia katonának nem olyan intellektuális értelemben kifinomodott, demoralizáló irodalom kell mint André Gide, Celine vagy olyan erkölcstelen, mint Colette regényei. A művészetnek, igaz, szabad levegő kell, de tiszta. Tudja jól, hogy kényszerítés alatt csak hivatalos, formalista művészet terem, de azért elvtelen sznobizmusnak tartja a kritika részéről, hogy mindent elfogad, amit irodalom címen beadnak a közönségnek. Egész életében egy slogan, egy közhely ellen küzdött, mely szerint a „bons sentiments“ — talán „erénnyel“ fordíthatnák — nem volna irodalmi anyag. Az író tárgya az ember, az élet, de miért csak a lelkiismeret nélkül élő ember? Hát van lelkiismeret jó és rossz fogalma nélkül? Az irodalom csakugyan a jó és az igaz harca volna, mint ezt a dekadensek tanítják? Ami igaz, az nem jó? A művészet kizárná a jót? Nem, ez csak téveszme, dekadencia, egészségtelen korszellem szüleménye. Tudatosítani kell az íróban hazafiúi és emberi kötelességeit az olvasóval szemben.

Henri Bordeaux, a most már szintén öregedő szavojai regényíró, sajnos nem egészen méltó ellenfele André Gidének. Míg Henri Massis-nál érezzük az elmélyülés erejét, Henri Bordeaux az ő kissé avatag bourgeti elemző regényeiben, melyeket mintának ajánl, nem emelkedik éppen kedves alpesi csúcsainak magaslatáig. Naivságára jellemző, hogy az irodalom erkölcsi eszményeinek igazolására, az igazság és szépség eszményének összekapcsolására Richelieu példáját idézi, aki — mondja — megérezte ezt az eszményt,

mikor az Académie Française megalapításakor nemcsak írókat, hanem államférfiakat, marsallokat, püspököket, diplomátákat, sőt főurakat is beválasztott. Nyilván Bordeaux szerint az Académie Française, ahol ő magas funkciókat tölt be, képviseli az irodalom legmagasabb eszményét, a jó irodalom kritériumát. (Nem is szólva arról, hogy Richelieu korában még nem igen találunk marsallokat és diplomátákat a halhatatlanok között.)

Egy budapesti újság szerint André Gide is megadta a választ ellenfeleinek: felajánlva szolgálatait az amerikaiaknak, egy repülőútján német vadászgépek lőtték le a pilótával együtt. A megoldás remek és túlszép volna; Gide az egyszer pontot tett volna kísérletezései után: Péguyt követte a hazafiúi halálba. Némán, pátosz nélkül, egyszerűen hazájáért halt volna meg. Ez a gesztus nem állna rosszul a dilettánsok királyának, feladta a gratuité elvét, mikor hazájáról van szó.

A baj csak az, hogy az egész történetből valószínűleg egy szó sem igaz. Ott van valahol Afrikában a forró kontinens nagy barátja, de a heroizmust talán csak addig a pontig műveli, ameddig elvei és kora engedik és egy szép nap feltámad halottaiból, hogy kiadja háborús naplóját..

De hagyjuk Gide-et. Láttuk, hogy Proust is megkapja a magáét a mai nagy felelősségrevonás idején. Massis szerint ő is csak afféle befelé fordult ember, akinek csak az emberi test, a „Chair“ komédiája iránt van érzéke. Dante pokolbeli alakjainak képe illik rá, akik arccal mindig hátrafelé néznek; Proust eltörölte a morál dimenzióját az érzéki élet javára: ami az ember, természet rettetes megcsönkítése. „Proust amoralizmusa nem engedi, hogy lássuk, megmutassuk az emberi tett lényegét.“ A törmeléknél állapodik meg, nem fedezi fel az egységet. Prousttal nemcsak Racine-t és Bossuet-t kell szembeállítani, hanem Shakespearet és Szent Ágostont is, kik ismerték az ember teljességét, a bűnt, a morált, a lelkiismeretet, az akaratot és az értelmet. Proust nagy sikere a bomladozó világot jellemzi, mely őt befogadta, ópusza a teljes morális Összeomlást jelenti.

A harmadik bálvány, Paul Valéry sem jár jól a lelkiismeretvizsgálat folyamán. Szemére vetik magányosságát, közömbösségét, szorongás nélküli lelkületét. Könnyedén röpköd az örvények felett s csak a másodlagos okok, az összefüggések titkai érdeklik: költészete szellemi játék, költői matematika s mint vérbeli matematikust, nem az ismeretlen érdekli, hanem a megoldás módozatai. A szellem érzékiségét képviseli ő, az elvontság nála nem az „étreinte suprême“, nem öleli át Istent, mert nem is keresi.

így kerül a sor aztán az egész esztétikai idealizmusra. Az az irodalom, mely önmagában látja célját, mely nem törődik semmi mással, mint a művészettel, nemcsak haszontalan, ártalmas, hanem hamis, mert kikapcsolja a valóságot érdeklődési köréből. Írók, gondolkodók megvetéssel fordultak el a politikától, a történelemtől, az ember társadalmi feladataitól. Ezért terjedtek el, mondja Massis, a totalitárius eszmék mintegy pótlék gyanánt, hiszen ezek legalább tevékenységre ösztönöznek. Az ifjúhág lelkesedik a szépségért, de tenni is akar: az ifjúság az élet örömeibe szívesen vegyíti a halál kalandját.

A francia írónak tehát kötelessége a francia rendet keresni, s Mass is szerint ezt a katolicizmusban találja meg. Minden, ami evvel a bevált rendszerrel ellenkezik, franciátlan, destruálja a nemzet szellemét. Ilyen az öncélú művészet örökös újság-hajszolása, az „obsession du nouveau“, ami minden kultúrának a tagadása. Mint látjuk, a konzervativizmus ideológiáján keresztül jut a tegnapi francia irodalom a tisztítóútzbe. Doncoeur jezsuita páter, a sokat olvasott Revue des Jeunes hasábjain (1941 febr. 15) mutat rá a tegnapi irodalom bűneire: lehetetlen szerinte, hogy az író, vagyis az ember, aki a legmagasabb szolgálatot vállalta, t. i. az igaz, a szép, a szellem szolgálatát, megtagadja a legfontosabb kötelezettségeket (servitude). Az írónak nem szabad zsenijének vagy fantáziájának vad törvényére hivatkozni, figyelnie kell saját viszhangjára, néznie kell, ha a nemzet reprezentánsának tekinti magát, nem teszi-e

kockára népe egészségét azzal, amit ír? Ami pedig az ifjúságot illeti, mindent lehet mondani a mai nagy írókról, csak azt nem, hogy fiatalok: sőt korán, idő előtt elöregítik azokat, akiket rabságukba ejtenek, megtörik bennük a lendületet, az erőt, a gondolatot. Senki sem mondhatja, hogy Baudelaire, Verlaine, Mallarmé azt az ígét hozták volna a franciáknak, melyre szomjaztak. Mikor egy nép bajban van, a művész ne hivatkozzék szabadságára, jogaira, különösen ne akkor, ha közömbös maradt a legtragikusabb események közepette.

René Gillouin, Mistral egyik újkori apostola is kikel a műhelyköltészet ellen. Mistral a tiszta költészet, a „poésie pure“, nem az a kis klikk-művészet, az a raffinált, quintesszenciált, minden dialektikai és didaktikai, honpolgári, hazafiúi vagy társadalmi elemtől megtisztított művészet, melyet néhány évvel ezelőtt mint eszményt állapított meg Paul Souday és Bremont abbé Racine-vitája folyamán. Nem más az bizony, mint a tehetetlen terméketlenség istenítése.

Mindezek a kritikák arról az oldalról jönnek, ahol egy konzervatív, részben maurrasi szellemben restaurált Franciaország képe lebeg eszményképpen az írók előtt.

Érdekes volna ismernünk azokat a visszavágásokat is, amiket az öncélú, érdektelen irodalom védelmében a „Figaro littéraire“ heti krónikájának kritikusai osztogattak Henri Bordeauxnak és Henri Massis-nak: bátran, szellemesen, elválasztva az erkölcsi felelősség kérdését az irodalom ügyeitől. Ezek azonban nem állnak rendelkezésemre, pedig a Figarót éppen ez a bátor szavú hetilapja tette az országban újra híressé és olvasottá. (Legutóbb Laval ' betiltotta a megjelenését, mert a szerkesztőség csak ezt az irodalmi helyzetet volt hajlandó megjelentetni, nem akarván egyszerű Laval-párti hivatalos lappá átalakulni. A Temps ugyanezen okból „c'est sabordé“ (elsüllyesztette önmagát), mint a touloni flotta.

Így bővebben csak Jacques de Lacretelle, a jónevű regényíró hozzászólását ismertethetem (L'heure qui change), aki nem tartja helyesnek, hogy a franciák annyit vádolják önmagukat. A külföld tetteket, nem meaculpákat vár a franciáktól. „Restez vous-memes“, mondotta egy külföldi barátja Lacretelle-nek a katasztrófa után s azt hiszi, hogy ez lehet valóban a programja minden franciának. Meg kell őrizni gondosan azt a foyer intellectuel, mely Franciaország volt mindenkor a világ számára, hiszen még a most divatos eszmékhez is Franciaország szállította a gondolatokat: Gobineau, a germán fajfilozófia megalapítója, Albert Sorel, a totalitárius állameszme teoretikusa, Bainville, Maurras, a modern nacionalizmusé, Napoleon az európai államok szövetségének kovácsa volt. Az egyéni kísérletezés, a gondolatok szabad cseréje jellemezte mindenkor a francia közszellemet s ezt meg kell menteni a jövőre is. Meg kell menteni a francia államot. „De kár volna, ha ezt a célt olyan eszközökkel kísérlelnék meg elérni, melyek brutálisan elválasztanának bennünket a nagy szellemi családoktól, melyek hozzánk járnak táplálkozni.“ Ha mindent megtagadunk, ami tegnap voltunk, miben higyjünk? Ha azt állítják, hogy a francia jellem, a francia könnyelműség, bomladozó irodalmunk, anarchista művészetünk volt a vereség oka, akkor hol kapaszkodjunk meg, milyen jelszó tudja a széthullott erőket újra összegyűjteni? Ha Franciaország múltjához fordulunk, akkor az is Franciaország történeti öröksége, hogy Franciaország volt a világtörténelem nagy iskolája; annak tudják ma is a külföldön.

Egyszóval Lacretelle, ki pedig nem tartozik a baloldali írók közé, a forradalmi hivatástudattal nem akar szakítani s ezzel bizonyára sokak gondolatát fejezte ki nem egészen világosan, nem egészen nyíltan, a mai lehetőségek között.

A művészet szabadságának értelmében Lacretelle szerint józan francia nem ütközik meg Colette merész ségein, még ha az összeomlás után is ugyan-

úgy folytatja művészetét. Kívánatos lenne, ha a hólnapi fiatal Franciaország meghagyná az irodalomnak teljes szabadságát. Különböztessük meg továbbra is a jó rossz-mestereket a rossz jó-mesterektől (les bons mauvais-maitres et les mauvais bons-maltres), vagyis a rosszul író pedagógusokat a jól író, de erkölcsi eszményül nehezen választható elméktől. „Igaznak és eredetinek lenni a lehetőség mértéke szerint, festeni azt ami van, engedmény, nélkül (sans complaisance) s anélkül, hogy a botrányt keressék, de erővel, elmélyedéssel, a dolgokba behatolva, ebben állt mindenkor irodalmunk nagysága. Az eszményítés a művészetben megfelel-e az erős morális eszményeknek? Ez a kérdés és magam részéről nemmel felelek. Éppen ellenkezőleg azt állítom, hogy az érzelgősség, az ízelenség (la romance, la fadeur) igen gyenge orvosságnak bizonyul. Akkor már jobb, ha nem olvasunk semmit.“

A katolikus Mauriac sem igen válogat, ő sem használja fel az alkalmat arra, hogy vádoljon, sőt nem is leplezett gúnnyal fordul szembe az alkalmi ügyészekkel, miközben klasszikusokat és moderneket egyaránt a francia szellem egységes nagy kincsének tekinti: „Montaigne még mindig itt van és Blaise Pascal, Jean Racine is és Paul Valéry is lélezkzik még... Ne higgyetek azoknak, akik azzal vádolnak, hogy túlságosan szerettük az irodalmat. A Mon curé chez les Riches szerzőjel felelőssé teszi szerencsétlenségünkért Baudelairet és szellemi gyermekeit. Hadd beszéljen, mi pedig szemléljük büszkén Franciaország homlokán azt a koronát, melyet semmiféle vereség nem vehet el tőle.“

Azt hiszem az írók nagy többségének ez a véleménye az ellenük emelt vádról.

Érdekes Giraudoux-t is meghallgatnunk, „Littérature“ cím alatt Összegyűjtött kritikai esszéiben ő is ejt néhány szót az irodalom felelősségéről. Ez a bonyolult szavú, de ritka költői fantáziával megáldott író, ki a „Siegfried et le Limousin“ című humoros regényében már az első háború után is kielemezte a német és a francia ember tipikus hiányait, meghatározta természetrajzi jegyeit, szintén elpanaszolta a vereség után, mit hiányol ő a legjobban a francia irodalom és a francia közönség viszonyában. De Giraudoux nem állampolgári vagy valláserkölcsi meggondolásokból indul el, hanem mint vérbeli költő, a mítosz hiányában látja a franciák tragédiájának okát. A francia ember a görögöktől vette át egész mítoszáát, de még ez a mitológia is túlpontosan körvonalazott, túlságosan dekoratív ahhoz, hogy hősöket neveljen. A franciának nincsenek óriásai, törpéi: görög-római hősei nyugodtak, szőrtelenítettek, afféle naplakó emberek. Minden tragikus hős emberi arányokat vesz fel a francia képzeletben. A francia hősök elsőrangú polgárok és minden mítoszuk belülről férges. (Ezek után értjük, ha a »Sellő. nem a Szajnából, hanem a Rajnából kúszik ki az emberek közé.)

A francia szimbólum a gát: Európával szemben gátunk volt a bizalmatlanság és a tudatlanság, a gazdagsággal szemben gátat emelt a takarékoság, a szépséggel szemben a routine, a szegénységgel szemben a papírpénz, a drágasággal szemben az agglegénység s a modern háborúval szemben — a Maginot-vonal. A rövid lélekzetű, zárt levegőben élő francia nép mindenütt falakat emelt maga előtt s az iskolában homályos üveggel takarta el a kilátást a fákra és a madarakra.

Csak az írók, meg a festők nem állítottak soha gátat, nem táplálták a kicsinyességnek ezt a szellemét. És maga a nép sem, mely élte a maga természetes életét.

¹ A »Matin« napi krónikása: Clément Vautel, ki már a békében is támadta Paul Valéryt és az ő szűk kispolgári látókörébe nem illő irodalmat.

Giraudoux szemléletében tehát az irodalom nem felelős semmiért, sőt az írók nyitottak szabad levegőt a nemzet előtt, ellenben felelős a kispolgári közszellem, mely elzárta a nagy perspektívákat a nemzet szeméi elől mindenfelé.

Körülbelül ugyanebbe a gondolatsorba illik bele másik lelkiismeret-vizsgálata is, ahol talán még rejtettebb képekben fejt ki, milyen baj keletkezett abból, hogy a francia irodalmat, az egészet, a régit és az újat elzárva tartották a nemzet elől. Az irodalom afféle eliziumi alvilág volt, holott az a valóságban a „francia kaland“, a nemzet történelmének érinthetetlen, romolhatatlan, cselekvő eleme. Csak a francia irodalomból lehet a francia jövőt kiolvasni. A baj ott van, hogy az iskolában csak a „raison“-t, az észet, a jólétet és az egészséget sajtolták ki belőle s e kicsinyesség következtében a francia embernek mindent újra kell felfedeznie. »A franciából nem hiányzik az epikai érzék, sem a világgal szembeni érzékenység, nem hiányzik belőle az ég és a pokol víziója sem.« Csak eltakarják előle a múlt tapasztalatait és mindent mindig újra kell elkezdenie, mert már gyermekkorában levágják szárnyait. A francia tavaszt megérta Charles d'Orléans, a francia kedvességet Marivaux, a francia haragot Agrippa d'Aubigné és az aprólékosság, szélesség, egyszerűség, preciosité, kíváncsiság és tisztaság, mind mind benne van az irodalomban. De a kritika és az iskola elhomályosította az irodalom értelmét, megmerevítette az írókat, eltávolította őket a nemzettől, úgyhogy egy gascognei vincellér közelebb van Montaignehez és Marivauxhoz, mint a művelt francia. A polgári kaszt elzárta az irodalmat az élet elől.

De most, a nagy szerencsétlenség idején ösztönösen fokozódik az olvasási kedv. Az írók, a haza „megválasztott citoyenjei“ új szemeket adnak a dolgok meglátásához.

S ezzel már kiléptünk a diagnózis problematikájából és áttértünk a nemzeti gyógy mód kérdésére. Mert a sok író-doktor, aki összefutott a halálosan beteg nemzet ágyánál, mind legjobb belátása szerint igyekszik receptet is írni, amitől a teljes lábraállást reméli, ha a mérget sikerült már kihajtani a nemzet testéből-lelkéből.

De ezek az ajánlott gyógy módok annyira változatosak és érdekesek, hogy róluk külön tanulmányban kell beszámolnom.

ECKHARDT SÁNDOR